

6. Skinner, Frederick W. Trends in Planning Practices: the Building of Odessa, 1794-1917 / Frederick W. Skinner // The City in Russian History / Ed. by Hamm, Michael F. – Lexington: The University Press of Kentucky, 1976. – P.139-159.
7. Палимпсестов И. Возраждающийся Севастополь. Путевые наброски / И. Палимпсестов // Русский вестник. – 1885, март. – Т.176. – С.198-218.
8. Живописная Россия. Малороссия и Новороссия. Бессарабская, Херсонская, Екатеринославская и Таврическая губернии. – Том V. Часть вторая. – СПб., 1898. – 296 с.
9. Иващенко М. Исторический очерк Ананьевского уезда и г. Ананьева / М. Иващенко. – 1895. (Машинопис). – 230 с.
10. ПСЗРИ. – Собр. II. – Т. XXXVII. – Отд. I. – С. 335-336.
11. Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I. – К.: Освіта України, 2006. – 528 с.
12. Бердянск глазами архитектора: весна 1945 // Город. – 26.11.2009. – №134. – С.1.
13. Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П. Кизименко. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр «Мавік», 2003. – 246 с.; 31 л.
14. Одесса 1794-1894. Издание Городского Общественного Управления. – Одесса: Тип. А. Шульце, 1895. – 836 с.
15. Зенкевич Х.Х. Керчь в прошедшем и настоящем / Х.Х. Зенкевич. – Керчь: типо-литография Х.Н. Лаго и Ко, 1894.
16. Шушлянікова Н.В. Розповіді з історії Херсонського краю: Монографія / Н.В. Шушлянікова. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 207 с.
17. Загоровский Е.А. Деятельность П.А. Зубова по управлению Степной Украиной / Е.А. Загоровский // Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С.395-409.
18. По Екатерининской железной дороге. Выпуск I-й (Введение и часть первая). – Издание Управления Екатерининской железной дороги. – Екатеринослав: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1903. – 193 с.
19. Загоруйко В.А. По страницам истории Одессы и Одесщины. Выпуск второй. Период промышленного капитализма. Разночинский этап освободительного движения (1861-1895) / В.А. Загоруйко. – Одесса: Одесское книжное издательство, 1960. – 152 с.
20. Маргулов А.Х. Урбанізація Донбасу у 1861-1917 рр.: Автореф. канд. іст. наук. 07.00.01 / Донецький національний університет, Маргулов Артур Худувич. – Донецьк, 2005. – 20 с.

Константинова В. Н. Специфика градостроительства Южной Украины второй половины XIX – начала XX в.

Статья посвящена исследованию особенностей городского планирования и застройки как важных составляющих освоения городского пространства и в целом урбанизационных процессов на Юге Украины.

Ключевые слова: градостроительство, урбанизационные процессы, Южная Украина.

Konstantinova V. M. Specific of town-planning of the Southern Ukraine in the second half of XIX – at the beginning of XX century

The article is devoted to the research of features of the town-planning and building as important constituents of the town space mastering and the whole urbanization processes on the South of Ukraine.

Key words: town-planning, urbanization processes, Southern Ukraine.

УДК: 94(477.7)

Є. П. Назарова

ЕКОНОМІЧНІ ТОВАРИСТВА ОДЕСИ І РЕГІОНАЛЬНИЙ РУХ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано діяльність економічних організацій Одеси, що захищали економічні інтереси Півдня України. Висвітлено основні напрями діяльності даних організацій. Охарактеризовано спроби економічних організацій реалізувати проекти, що покращили б економічне становище регіону. Проаналізовано на прикладі економічних товариств взаємини регіонального і українського національного рухів на початку ХХ ст.

Ключові слова: регіоналізм, рух, організація, економіка, буржуазія, Південна Україна.

Нормою суспільного життя різних країн стала діяльність різноманітних рухів і партій, що мають на меті досягнення регіональної автономії, розширення прав свого регіону. Регіональна ідентичність, що формується на основі спільності території, особливостей господарчого життя, певної системи цінностей, етнічної і конфесійної спільності, стає основою для особливого сприйняття загальнонаціональних політичних проблем [1, с.26]. Розповсюдження регіоналізму не могло залишитись без уваги дослідників – з'явилися численні розвідки і дослідження, присвячені даному явищу у різних країнах. Поряд з політичними і культурними аспектами, вчені звертають увагу і на вплив економіки на регіональні рухи. Як приклад подібних досліджень можна навести роботу І. Нодберга, присвячену проблемі взаємозв'язку капіталістичних відносин і руху басків у Іспанії [2].

Проте регіоналізм є не лише явищем, притаманним сучасності. Однією з яскравих сторінок історії південноукраїнського регіону початку ХХ ст. є рух, метою якого було створення регіональної республіки з центром в Одесі під час революції 1905-1907 рр. Ідею створення на Півдні України демократичної республіки підтримував також відомий революціонер лейтенант П. Шмідт¹. У постреволюційний період з'являються певні ознаки згасання регіонального руху. Так, політичні рухи, завдання яких були реалізовані чи виявилися нездійсненними, переходять до стадії затухання. У випадках, коли рух змінює свій вигляд, залучає нових прихильників, не перериваючи історичної спадкоємності з попереднім, дану стадію вдається значно відсунути. Політичний рух припиняється лише тоді, коли зникають соціальні потреби, що призвели до його виникнення, тобто відбувається перетворення соціальної основи руху [3, с.320,321]. Представники регіонального руху з центром на Півдні України не змогли досягти своєї мети в умовах революції 1905-1907 рр., використовуючи виключно політичні методи боротьби, тому у післяреволюційний період вони звернулися до інших механізмів боротьби за владу і вплив на механізми її реалізації. Поряд із суцільно політичними заходами, на початку ХХ ст. регіональний рух на Півдні України проявив себе у діяльності цілої низки економічних товариств з центром у Одесі.

Слід зазначити, що економічний аспект регіоналізму на Півдні України на початку ХХ ст., як і інші прояви регіонального руху, в цілому є недостатньо дослідженим. На початку ХХ ст. на питання взаємовідносин територіальних інтересів буржуазії та ідеї автономії України звертали свою увагу М. Стасюк і М. Гордієнко [4; 5]. У 20-х рр. ХХ ст. даної проблеми торкалися Д. Бованенко і М. Слабченко, досліджуючи питання економічного розвитку України початку ХХ ст. [6; 7]. Сучасна українська історична наука практично обходить своєю увагою регіональний рух з центром на Півдні України на початку ХХ ст. У цьому сенсі винятком є дослідження Г. Турченко, присвячені модернізаційним і націотворчим процесам у південноукраїнському регіоні у ХІХ – першій чверті ХХ ст. [8; 9; 10]. Запроваджений науковцем термін «територіальні тенденції» виступає синонімом регіоналізму і регіонального руху. Г. Турченко, аналізуючи прояви територіальних тенденцій, значну вагу приділяє саме проблемі співвідношення зазначених тенденцій і українського національного руху, а також звертає увагу на економічне підґрунтя територіальних тенденцій. Враховуючи відсутність спеціальних досліджень регіонального руху з центром у південноукраїнському регіоні, ми поставили своєю метою проаналізувати діяльність економічних товариств Одеси у контексті регіонального руху (регіоналізму) на Півдні України на початку ХХ століття.

Після 1906 р. лідери регіонального руху об'єдналися довкола економічних організацій з центром на Півдні України. Група учасників одеського Конвенту (спеціальний орган, створений у жовтні 1905 р. при одеській міській думі для захоплення влади у місті [11, арк.119; 12, арк.123в.]) на чолі з С. Ярошенком, С. Житковим, С. Чаушанським входила до правління впливового в Одесі першого товариства взаємного кредиту. Членом цієї організації був також і член Конвенту Є. Щепкін [13, с.4,17]. С. Ярошенко був головою товариства взаємного кредиту [14, с.2]. Редактор «Коммерческой газеты» С. Соколовський 1904 р. констатував, що Одеське товариство взаємного кредиту об'єднало «гурток осіб із найкращих верств Одеських громадських працівників» [15, с.62]. Сам же журналіст у післяреволюційний період активно виступав на захист інтересів місцевих підприємців. Слід зазначити, що група інтересів, до якої належав С. Соколовський, сконцентрувала у своїх руках контроль ледве не над всіма громадськими економічними організаціями Одеси. Представники цих громадських кіл були на керівних посадах в одеському Товаристві з нагляду за паровими котлами, Товаристві фабрикантів і заводчиків, Страховому товаристві, Товаристві взаємного страхування, Товаристві сприяння розвитку хімічної промисловості, раді З'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії тощо [16, с.1,5]. Одеська поліція навіть була змушена констатувати, що місцеві кадети, серед яких переважали прихильники регіоналізму, знайшли потужного партнера в особі Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії «у справі організації опозиційних елементів району» [17, арк.59; 18, арк.67,68; 19, арк.36,37].

Існував тісний зв'язок між економічними товариствами і одеською організацією Партії народної свободи, яка об'єднала найбільш активних представників регіонального руху. Найбільш впливовими представниками цих товариств були кадети. Так, на 1915 р. до комітету одеської організації кадетів входили Б. Веліхов (де-факто голова комітету), голова експедиторської фірми і працівник «Одеського листка» С. Штерн (секретар комітету), голова комітету з'їздів судновласників Чорноморсько-Азовського району і член Одеського Біржевого комітету П. Регір (скарбник комітету), голова правління І Одеського товариства взаємного кредиту С. Ярошенко, член правління І Одеського товариства взаємного кредиту С. Житков, колишній секретар одеської міської управи і директор-розпорядник Південно-російського акціонерного товариства друкарства Ф. Шульга, член Одеського комітету торгівлі і мануфактур і голова фірми «Юрій Гагарін і К°» К. Кржечковський, присяжні повірені В. Гранов і П. Ратнер. Членами партії були і член Одеського товариства фабрикантів і заводчиків Г. Вольфензон, член Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії А. Гулев, банкір С. Гутник, керівник Одеського відділу російського для

¹ Див. наші статті: Назарова С.П. *Регіональний рух на Півдні України: спроби створення Південно-руської республіки в 1905 р.* / С.П. Назарова // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – Вип. XXVIII. – С.124-137; Назарова С.П. *Повстання моряків Чорноморського флоту на чолі з лейтенантом П. Шмідтом у контексті розвитку регіонального руху на Півдні України* / С.П. Назарова // *Культура народів Причорномор'я.* – Сімферополь, 2010. – Вип.183. – С.30-38.

зовнішньої торгівлі банку Н. Драго, член правління І Одеського товариства взаємного кредиту П. Климович, керівник Одеського відділу Азовсько-Донського банку Х. Ройзман, а також В. Венштейн, К. Андреевський, М. Брайкевич, А. Гаєвський, Г. Пекторас, А. Чаушанський [17, арк.56-58; 18, арк.66-68; 19, арк.34-36]. Таким чином, одеська організація кадетів об'єднала найбільш політично активних представників буржуазії на Півдні України. Варто нагадати, що Г. Вольфензон, Ф. Шульга, С. Ярошенко, С. Житков, К. Андреевський, Н. Драго, П. Климович були членами одеського Конвенту, тобто безпосередньо причетні до процесів створення Південно-руської республіки.

Зменшення інтересу до політики з боку мешканців міст у післяреволюційний період цілком притаманно для всієї Наддніпряни. Як зазначає Д. Чорний, «політика у 1912-1914 рр. переставала бути в центрі уваги рядового мешканця. Спричинено це не лише тиском влади, яка не бажала залучення громадян до політичного життя, воліючи керувати народом «по старинке», не радячись і не дослуховуючись до нього. Останнє вже було просто неможливо. Неспроможність вирішити нагальні проблеми, балаканина, скандальність у діяльності політичних партій, Державної Думи додавали аргументів на користь підвищення уваги до суто міських місцевих повсякденних проблем. Частина городян інтенсивно змагалась за здобуття хліба насущного, частина – за досягнення успіху на ниві підприємництва» [20, с.294]. На нашу думку, посилення буржуазного елементу регіонального руху відбиває загальноукраїнські тенденції розвитку міст.

Слід враховувати, що концентрація на формах діяльності, що зовні виглядали як виключно економічні, не змінює сутності регіонального руху як політичного. Як зазначає польський соціолог Е. Вятр, при капіталізмі «незалежність економічної влади від політичної відкриває широкі можливості для встановлення залежності політичної влади від економічної. Оскільки закони ринку діють у всіх галузях суспільного життя, то і у політичній сфері суспільного життя економічна влада може бути переведена на мову політики. Це відбувається найчастіше не шляхом захоплення політичної влади власниками економічних благ, а внаслідок підпорядкування державного апарату тим, хто володіє економічними благами. Механізми такого підпорядкування різноманітні: від найбільш витончених форм тиску, що здійснюється капіталістичним пропагандистським апаратом за допомогою різних способів обробки (наприклад, використання так званих «лобістів»), до грубих форм політичного підкупу, від яких не вільна жодна буржуазна система» [3, с.207,208]. У постреволуційний період регіональний рух виявляв прагнення саме до лобювання своїх інтересів через спеціальні економічні організації.

На етапі спаду революції 1905-1907 рр. у листопаді 1906 р. сформувалася перша економічна організація, що чітко ставила своїм завданням захист інтересів територіальної буржуазії – Товариство для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості [21, с.1]. Рада організації ставила своєю метою «сприяти утворенню промислових громадських організацій по всьому Півдні Росії, пов'язуючи ці організації в одну єдину для того, щоб загальними силами підтримати інтереси Півдня і відстояти їх перед урядовими і законодавчими установами» [22, с.17]. Варто зазначити, що від початку своєї діяльності Товариство для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості чітко позиціонувало себе як безпартійне, захищаючи на своїх зібраннях обговорення питань, що стоять поза межами безпосередніх інтересів промисловості [23, с.22; 21, с.3]. Позиціонуючи себе виключно як економічну організацію, Рада Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості виявляла і політичні риси у своїй діяльності, адже ознакою будь-якого політичного руху, у т.ч. політичної партії, є намагання «змінити існуючі умови та закріпити їх шляхом впливу на уряд чи боротьби за владу» [3, с.313].

Щодо практичної діяльності товариства, то його лідери змушені були констатувати «сиротливість інтересів Одеси і її району усюди, де розглядаються і вирішуються питання промисловості і торгівлі» [24, с.2]. Як зазначає Д. Бованенко, на ґрунті невдоволення експансією російського капіталу територіальна буржуазія намагалася організувати навколо «спільних інтересів» всі господарські організації [6, с.91]. Саме в цьому напрямі розгорнулася основна робота Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості. Уже в 1908 р. зазначена організація вела консультації з південними біржовими комітетами про об'єднання торгово-промислових організацій регіону. У ході консультацій постало питання про необхідність скликання торгово-промислового з'їзду Півдня Росії [25, с.7].

Представники Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості брали активну участь у роботі загальнодержавних органів під час розгляду питань, що безпосередньо зачіпали інтереси місцевого підприємництва. Так, С. Соколовський, будучи дійсним членом З'їзду представників промисловості і торгівлі в Санкт-Петербурзі і членом Ради даного З'їзду, зміг підняти на Раді низку питань, що торкалися інтересів південної промисловості. Після доповідей одесита Рада сприяла зменшенню залізничних тарифів на товари одеського виробництва, змін у митному порядку для корабельно-ремонтних заводів Російського товариства пароплавства і торгівлі, Добровільного флоту тощо [22, с.13].

Ще однією організацією, що захищала інтереси територіальної буржуазії, було одеське Товариство фабрикантів і заводчиків, створене «для з'ясування і обговорення питань, які стосуються одеської промисловості, і для розробки заходів, що сприяють її процвітанню, а також для представництва у випадку необхідності інтересів зазначеної промисловості». Територією діяльності організації була Херсонська, Бессарабська, Подільська і Таврійська губернії [26, с.3,4]. 29 серпня 1910 р. відбулося спільне зібрання засновників Товариства фабрикантів і заводчиків разом із членами Товариства для захисту інтересів і розвитку одеської промисловості. Учасниками зібрання було прийнято рішення про злиття двох організацій. Товариство для захисту інтересів і розвитку одеської промисловості ліквідувалося, і всі члени ліквідованої організації увійшли до складу Товариства фабрикантів і заводчиків [27, с.3]. Таким чином,

відбулося злиття двох організацій, що мали спільний напрям діяльності. Поступово вплив об'єднаного товариства в південноукраїнському регіоні посилювався: у 1911 р. в роботі організації брало 227, а в 1912 – 454 представники підприємств регіону [28, с.126].

Одеське товариство фабрикантів і заводчиків ставило одним зі своїх завдань організаційну роботу з метою створення єдиної організації підприємців Півдня. Представники одеської буржуазії брали активну участь у підготовці і проведенні I Південно-російського торгово-промислового з'їзду 1-8 жовтня 1910 р. Раду з'їзду очолив член Одеського товариства фабрикантів і заводчиків А. Тімот. Голова комітету Одеського товариства фабрикантів і заводчиків С. Соколовський займався організаційною роботою із затвердження Положення про постійні з'їзди представників торгівлі і промисловості Півдня Росії [27, с.18,19]. А в 1911 р. було розіслано понад 300 запрошень до фабрично-заводських підприємств з пропозицією взяти участь у роботі Товариства фабрикантів і заводчиків. Бажання співпрацювати з організацією виявили не лише підприємці Одеси, а й Миколаєва, Херсона та інших міст Херсонської губернії, а також деякі підприємці з Бессарабської і Таврійської губерній [27, с.5].

У 1913 р. основними напрямками діяльності Одеського товариства фабрикантів і заводчиків стали розширення представництва районної промисловості в центральних урядових установах, внесення до цих установ пропозицій щодо інтересів місцевої і районної промисловості. Таким чином, прихильники ідей регіоналізму прагнули впливати на процес вироблення загальнодержавної політики щодо Півдня через центральні управлінські структури. Велася підготовча робота для відкриття відділів організації в таких південних містах, як Сімферополь, Миколаїв і Єлісаветград [29, с.6,49].

Представники регіонального руху були досить впливовими в рамках Одеського біржового комітету, де займалися лобюванням двох проектів, що мали значно покращити економічне становище Одеського економічного району – надання Одесі статусу «вільної гавані» і створення хлібної гавані в Одеському порту. З 1910 р. товариством проводився конкурс творів на тему «Вільна гавань в Одесі, її значення й облаштування». Головою журі конкурсу був професор Новоросійського університету А. Федоров [30, с.12]. Вільна гавань, на думку представників місцевої буржуазії, мала стати «одним з корективів того несприятливого впливу, який митне оподаткування здійснює на свободу торгівлі» [31, с.1]. Щодо вигід від створення вільної гавані в Одесі, то мали знизитися ціни на сировину для вітчизняної промисловості і, як наслідок, зменшитись конкуренція з іноземними виробниками; виникла можливість розвитку нових галузей виробництва, що мали допоміжний характер для торгівлі, а також галузей з переробки іноземної сировини для її наступного вивозу закордон, були створені сприятливі умови для розвитку суднобудування. А податкові інтереси держави не постраждали б за рахунок розвитку місцевого виробництва [31, с.9].

Варто зазначити, що проект створення вільної гавані мав на увазі не лише отримання певного економічного, а й адміністративного самоврядування. Було розроблено законопроект, який передбачав участь представників громадськості у процесі управління вільною гаванню. Так, до складу ради, яка б керувала вільною гаванню, мали входити по два представники одеського громадського управління, одеського біржового комітету, одеського комітету торгівлі і мануфактури, одеського повітового земства, Ради З'їздів судновласників Чорноморсько-Азовського району, Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії і два представники робітників одеського порту [32, с.10]. Однак зазначений проект так і не був реалізований напередодні революції 1917 р. [33, с.15]. У нових революційних умовах зазначена пропозиція трансформувалася у дискусію про надання Одесі статусу «вільного міста» [34, с.3]. Отже, конкретні економічні проекти південноукраїнських прихильників ідей регіоналізму містили в собі приховані елементи реформування місцевої системи управління, що мало забезпечити більш успішний розвиток місцевого бізнесу.

Щодо процесу створення хлібної гавані, то він мав затяжний і «болючий» характер для місцевого підприємництва. Протягом 1912 р. робота Одеського біржового комітету була цілком зосереджена в сфері розв'язання питання про створення хлібної гавані в Одесі. У зв'язку із затягуванням розгляду даного питання в Думі, 4 січня 1912 р. в Одесі було скликано нараду за участі представників місцевої влади, зацікавлених земств, купецтва, представників сільського господарства, двох депутатів державної Думи М. Рено і І. Капніста. Було прийнято рішення надіслати до столиці особливу делегацію з представників Одеси, купецтва, сільського господарства для прискорення розв'язання проблеми. До складу цієї делегації увійшли голова Біржового комітету П. Котляревський, представник одеської міської управи П. Кардиналовський, представник одеського міського кредитного товариства М. Шімановський, присяжний повірений І. Тиктін, член Одеського комітету Торгівлі і Мануфактури К. Кржечковський, представник Одеського біржового комітету в Санкт-Петербурзі Е. Могиленський і секретар товариства Ф. Булатович. Одеські делегати зустрілися з міністром торгівлі і промисловості, начальником відділу торгового мореплавства і портів, головою Державної Ради і Державної Думи тощо [30, с.7]. Одеське товариство фабрикантів і заводчиків офіційно звернулося до міністра внутрішніх справ із проханням прискорити побудову в Одесі хлібної гавані [29, с.35]. Одеський біржовий комітет і одеське купецтво також офіційно зверталися до депутата від Одеси А. Нікольського з проханням сприяти швидшому розгляду в фінансовій, бюджетній комісії і на пленарних засіданнях Державної Думи проекту створення хлібної гавані в одеському порту. На відміну від проекту створення вільної гавані, доля хлібної гавані вирішилася цілком позитивно, хоча існували певні проблеми з фінансуванням побудови гавані [35, арк.51,107,108]. Отже, прихильники ідей регіоналізму активно захищали економічні інтереси регіону, лобюючи їх на загальнодержавному рівні. Була розроблена низка проектів, що мала покращити економічну ситуацію у

регіоні. При цьому лобювання даних проектів відбувалося шляхом численних звернень до центральних органів влади від імені спеціальних економічних організацій.

Одеський біржовий комітет теж брав активну участь у роботі з об'єднання економічних організацій на Півдні України. Так, до тимчасової ради З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії в 1910 р. увійшли представники Одеського біржового комітету – Н. Рейберман і Г. Пекторас [36, с.22]. А на початку 1912 р. представники комітету взяли участь у приватній нараді представників біржових комітетів Чорноморсько-Азовського району, під час якої розглядалося питання про організацію представництва Чорноморсько-Азовських портів у Санкт-Петербурзі. Було створено «Тимчасове бюро з організації об'єднаного представництва Чорноморсько-Азовських портів в Санкт-Петербурзі», до якого увійшли М. Токарський (Одеса), П. Іордалов (Таганрог) та І. Динін (Маріуполь) [37, с.2].

Сутність взаємин центр–периферія полягає в тому, що центр здійснює владу, а периферія є її об'єктом. Проте такі відносини не зводяться лише до одностороннього впливу центру на периферію. Вона також більш чи менш активно впливає на центр, домагаючись від нього того чи іншого політичного рішення. З цією метою можуть бути використанні центральні органи, що формуються шляхом виборів [38, с.30]. Тому одним з важливих напрямів діяльності територіальної буржуазії була боротьба за проведення свого представника до Державної Ради, що давало можливість більш ефективно захищати інтереси місцевих торгово-промислових кіл.

У 1910 р. виборщики членів Державної Ради від торгово-промислових організацій Одеси П. Котляревський, Г. Венштейн і К. Кржечковський звернулися до Одеського біржового комітету, Комітету торгівлі і мануфактури, Купецької управи з заявою щодо виборів до Державної Ради. Неодноразова участь у виборах переконала підприємців у неможливості отримати місця в Державній Раді для представників промисловості і торгівлі з Півдня. Пов'язували вони це з нерівномірним розподілом голосів виборщиків від різних регіонів, з недостатньою кількістю або браком місць у Раді, відведених для представників промисловості і торгівлі. Виборщики пропонували внести пропозицію до ради З'їзду промисловості і торгівлі, аби вона відстояла необхідність представництва Півдня Росії в Державній Раді. Підприємці висловлювали також думку, що ця пропозиція може залишитися без підтримки, бо зачіпає основні закони і призведе до посилення впливу представників торгівлі і промисловості в Державній Раді [36, с.56]. Місцева ініціатива підприємців так і не була реалізована.

Певного успіху в процесі об'єднання територіальної буржуазії під час боротьби за представництво на загальнодержавному рівні представникам регіонального руху таки вдалося досягти. Так, у 1912 р. кандидатом Одеського біржового комітету в виборах представників торгівлі і промисловості до Державної Ради став А. Тімрот. Його ж кандидатура була названа як єдина від Півдня Росії 18 серпня 1912 р. на раді З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії [30, с.36,37]. Південноукраїнським підприємцям вдалося провести А. Тімрота до Державної Ради [39, с.13], а 1915 р. членом Ради став інший представник Півдня – член Ради і комітету з'їздів представників промисловості і торгівлі Півдня Росії В. Венштейн [40, с.9]. Варто зазначити, що одеська поліція вважала останнього виключно креатурою місцевої організації кадетів, яка, як відомо, об'єднала найбільш політично заангажованих представників регіонального руху [17, арк.59]. Таким чином, територіальна буржуазія намагалася захистити свої економічні інтереси шляхом створення спеціальних організацій підприємців, через які відбувалося лобювання інтересів місцевого бізнесу на загальнодержавному рівні.

Проте, сконцентрувавши свою діяльність в економічній сфері, представники регіонального руху не обминали і політичних питань. У 1912 р. в одеській пресі розгорнулася кампанія проти діючого монархічно налаштованого складу органів одеського міського управління і міського голови. Кампанія мала на меті провести до міської думи групу місцевої еліти, що відіграла в думі до 1907 р. провідну роль і брала активну участь у революційних подіях 1905-1907 рр. в Одесі [41, с.15,21; 42, с.2,4]. Це мало забезпечити контроль представників регіонального руху над процесом виборів до Державної Думи, адже, як зазначали сучасники, саме в руках міського голови було сконцентровано все виборче діловодство у місті [43, с.4]. До виборчих перегонів безпосередньо включилися і представники місцевих організацій підприємців, які добивалися «того, щоб представник м. Одеси був перш за все дійсно представником і охоронцем її інтересів». Представники торгово-промислових кіл чітко відзначали необхідність реалізації на практиці конституційних прав населення імперії: «Це необхідна для життя основа – найскоріше впровадження в життя проголошених актом 17 жовтня свобод і скасування будь-яких виняткових законів і положень посиленої охорони тощо. Таким чином – друга вимога, яку необхідно пред'явити нашому представникові – це стійка боротьба за ці свободи, без яких торгово-промислове життя знищується в корені. Нам потрібно не завмирання, не спокій кладовища, а бадьоре, закономірне, вільне життя» [44, с.3].

Втративши можливість впливати на ситуацію через місцеві органи влади, прихильники ідей регіоналізму діяли через впливові економічні організації. Під час виборів до Державної Думи 1912 р. Одеський біржовий комітет запропонував міському голові власний список членів виборчих комісій по всіх виборчих дільницях Одеси. Варто зазначити, що серед кандидатів у члени виборчих комісій фігурували прізвища активних діячів кадетської організації 1905 – початку 1906 р.: С. Штерна, А. Богомольця, Н. Драго, І. Новинського, Е. Яловикова – осіб, безпосередньо причетних до одеських подій 1905 р. [45, с.263-266].

В умовах Першої світової війни прихильники регіоналізму активізували свою діяльність серед кооперативних організацій. Велася робота зі створення громадської організації, яка могла об'єднати і

захищати економічні інтереси всіх кооперативів регіону на загальнодержавному рівні. З 1914 р. в Одеському кооперативному комітеті посилювався вплив представників регіонального руху. До складу правління ввійшли лідери місцевої організації Партії народної свободи – С. Житков, С. Штерн, Н. Драго, Б. Веліхов, С. Гутник та інші особи, що були прихильниками ідеї регіоналізму. Було створено Союз кредитних кооперативів, що об'єднав сільську і міську кооперацію Одеського району. А 6-10 жовтня 1916 р. в Одесі під виглядом «Засідання комісії з союзного будівництва при кооперативному комітеті Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії» відбувся з'їзд представників більш ніж 10 губерній і областей імперії для підготовки якнайшвидшого об'єднання кооперативних союзів Півдня і Південного Заходу Росії, Криму, Донської області і Кавказу в рамках єдиної організації. Цю мету переслідували і всі раніше скликані Одеським кооперативним союзом з'їзди, засідання і наради.

Велася і робота для встановлення контролю над торгівлею зерном, найбільш важливим і прибутковим напрямом південної торгівлі. Під час кооперативного з'їзду 6-10 жовтня 1916 р. було прийнято рішення створити центральне кооперативне акціонерне товариство для збуту хлібу «Акціонерне товариство «Південно-російське зерно». Планувалося, що новостворене товариство з правлінням в Одесі охопить своєю діяльністю виключно Південь Росії, що обумовлено тяжінням регіону до Чорноморських портів. Створення подібної організації дозволило б прихильникам регіоналізму більш успішно захищати свої економічні інтереси у сфері зерноторгівлі. На з'їзді було піднято і питання про необхідність відкриття низки південних кооперативних банків, перший з яких планувалося відкрити в Києві. Учасники засідання прийняли рішення про створення постійного бюро неофіційних нарад, а також заснування південно-російського товариства розповсюдження кооперативних знань [46, арк.9,9зв.,10зв.].

Однією зі складних і дискусійних проблем історії регіонального руху на Півдні України є його взаємини з українським національним рухом. Маємо окремі дані про співпрацю і контакти представників двох рухів у межах економічних товариств. Так, наприклад, під час установчих зборів одеської «Просвіти» членом правління товариства був обраний секретар одеської міської управи кадет Ф. Шульга [47, с.88], що був учасником одеського Конвенту, а згодом директор-розпорядником Південно-російського акціонерного товариства друкарства. Він мав дружні стосунки з такими відомими діячами українського руху, як М. Аркас і Є. Чикаленко [48, арк.32]. У 1904-1917 рр. відомий одеський самостійник С. Шелухін був членом Одеського товариства взаємного кредиту [49, арк.1-3], до якого входили деякі прихильники ідей регіоналізму.

Ознаки взаємопорозуміння представників регіонального руху і українського національного руху проявлялися і в роки Першої світової війни. Під час економічної наради Півдня Росії в Одесі 17 жовтня 1915 р. один з активістів регіонального руху П. Климівич підняв питання про необхідність упровадження в школах викладання рідною мовою, у т.ч. українською [50, арк.10]. Доповідач зазначив, що «політика уряду стосовно малоросійської національності заважала розвитку свідомого, працездатного населення. Зачиналися малоросійські школи і газети. Такі заходи уряду, що явно ведуть до гибелі, повинні бути припинені» [51, арк.2]. Учасники цієї наради С. Соколовський і Я. Рабінович наголошували на необхідності демократизації країни [51, арк.2,2зв.].

Як вже зазначалося, з 1914 р. посилювався вплив прихильників регіоналізму на кооперативний рух українських губерній [46, арк.9]. Елементи співпраці учасників регіонального і українського національного рухів виявляються і в даній сфері. Потреба впровадження викладання рідною мовою в усіх навчальних закладах була зазначена в резолюції кооперативного з'їзду в Одесі в кінці жовтня 1915 р. [50, арк.10].

Питання співвідношення регіонального руху і українського національного руху є дискусійним. Ми схилиємося до думки, що обидва явища мали спільне коріння. З одного боку, політика Російської імперії замість інтеграції українців і реалізації проекту створення «руської» нації призвела до національної мобілізації. З іншого – політика «внутрішнього колоніалізму» спонукала до політичної мобілізації і територіальну буржуазію України, яка, переймаючись інтересами території застосування свого капіталу, прагнула позбутися стримуючого впливу імперського центру. Ми маємо окремі відомості про співпрацю представників українського національного і буржуазного регіонального руху. Два регіональні рухи, маючи спільне походження, паралельно існували на території України, однак так і не злилися в єдиний політичний рух. Проблема взаємин цих політичних рухів вимагає окремого спеціального дослідження.

Таким чином, невдачі в роки революції спричинили переорієнтацію учасників регіонального руху переважно на діяльність в рамках легальних економічних товариств, на роботу з метою об'єднання територіальної буржуазії. Прихильники регіоналізму були серед членів Одеського біржевого комітету, Товариства для захисту інтересів і розвитку Одеської промисловості, одеського Товариства фабрикантів і заводчиків, ради З'їзду представників промисловості і торгівлі Півдня Росії, «Тимчасове бюро з організації об'єднаного представництва Чорноморсько-Азовських портів в Санкт-Петербурзі». Дані організації мали на меті захист і лобювання особливих економічних інтересів регіону на загальнодержавному рівні. З цієї ж метою велася і робота з метою створення організації, що об'єднала б весь кооперативний рух Півдня.

Вплив на владу через легальні економічні товариства мав позитивні наслідки для місцевої буржуазії, серед якої домінували прихильники ідей регіоналізму. Напередодні 1917 р. представники регіонального руху мали власного представника в Державній Раді, що дозволяло впливати на процес прийняття рішень щодо економіки регіону на загальнодержавному рівні. Було підготовлено кілька проектів, реалізація яких покращила б економічне життя Півдня (зокрема хлібна гавань в Одесі). Напередодні 1917 р. регіональний рух на Півдні України так і не структурувався в конкретну організацію чи політичну партію. Він залишався

організаційно не оформленим. В той же час елементи регіоналізму проявлялись у роботі одеського комітету Партії народної свободи і низки економічних організацій з центром в Одесі, але прихильники ідеї регіоналізму так і не створили власної політичної партії чи організації.

Джерела та література

1. Суханов В.М. Региональная идентичность в России: теоретический анализ состояния и перспективы: автореф. на соискание науч. степени докт. полит. наук: спец. 23.00.01 «Теория политики, история и методология политической науки» / В.М. Суханов. – Саратов, 2009.
2. Nodberg I. Regionalism, capitalism and populism: The Basque nationalist party, the PNV, and politico-economic power in the Basque country of Spain, 1980-1998 / Ilka Nodberg. – Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters, 2007. – 252 p.
3. Вятр Е. Социология политических отношений / Ежи Вятр. – М.: Издательство «Прогресс», 1979.
4. Стасюк М. Автономія і розвиток продукційних сил на Україні / М. Стасюк. – СПб.: Друкарня Клобукова, 1908.
5. Гордиенко М. Капитализм и русская культура на Украине / М. Гордиенко // Украинская жизнь (Санкт-Петербург). – 1912. – №9. – С.16-31.
6. Бованенко Д. До методології вивчення українського господарства. Нарис перший / Дмитро Бованенко // Прапор марксизму. – 1929. – №2. – С.83-103.
7. Слабченко М. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. / Михайло Слабченко. – Т.ІІ. – К.: ДВУ, 1927.
8. Турченко Г.Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.) / Галина Федорівна Турченко. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008.
9. Турченко Г.Ф. Суспільно-політичні рухи у південноукраїнському регіоні на початку XX ст. / Галина Федорівна Турченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXII.
10. Турченко Г.Ф. Національні ідентичності та територіальний патріотизм (на матеріалах Півдня України початку XX ст.) / Галина Федорівна Турченко // Південний архів: історичні науки. Збірник наукових праць. – Вип. XXVIII-XXIX. – Херсон: ХДУ, 2008.
11. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.102. Особый отдел. – Оп. 1905 г. – Д.3. – Ч.49.
12. ГАРФ. – Ф.102. 4 делопроизводство. – Оп. 1909 г. – Д.84. – Ч.12. – Л.Б.
13. Щепкин Е. Созвездие безделья и растраты. Житков – Яхненко – Ярошенко. К десятилетнему юбилею хищений в Одессе. Перв. О-ве Взаимн. Кредита / Евгений Щепкин. – Одесса: «Центр. Тип. С. Розенштрауха и Н. Лемберга», 1914.
14. Среднев Н. Еврейская революционная самооборона в Одессе / Н. Среднев. – Одесса: Тип. «Русской Речи», 1907.
15. Соколовский С.И. Общественная самодеятельность в Одессе // Соколовский С.И. На общественные темы. Рефераты, читанные в Южно-русском музыкально-драматическом обществе в Одессе / С.И. Соколовский. – Одесса: «Коммерческая» типография, 1904. – С.62-70.
16. Мотивы и цели оппозиции в Одесском обществе фабрикантов и заводчиков. – Одесса: Тип. Акц. О-ва П.Д., 1916.
17. ГАРФ. – Ф.102. Особый отдел. – Оп. 1915 г. – Д.167. – Ч.51.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.385. – Оп.2. – Спр.140.
19. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.139.
20. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д.М. Чорний. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007.
21. Программа «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности». – Одесса: Типография Л. Нитч, 1908.
22. Отчет о деятельности Совета общества для защиты интересов и развития одесской промышленности в 1907 году. – Одесса: Типография «Издатель», 1908.
23. Основные положения «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности» // Отчет о деятельности Совета «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности» в 1908 году. – Одесса: Типография «Издатель», 1909.
24. Доклад Совету общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности командированных в Петербург на 3-й Всероссийский съезд представителей промышленности и торговли (27-го марта 1908 года) делегатов общества С.И. Соколовского и А.И. Радкевича. – Одесса: Тип. «Издатель», 1908.
25. Отчет о деятельности Совета «Общества для защиты интересов и развития Одесской промышленности» в 1908 году. – Одесса: Типография «Издатель», 1909.
26. Устав Одесского общества фабрикантов и заводчиков. – Одесса: Тип. Наума Гальперина, 1911.
27. Отчет о деятельности Одесского общества фабрикантов и заводчиков за 1911 год. – Одесса: Типография «Порядок» С.К. Цессарского, 1912.
28. Отчет о деятельности Одесского общества фабрикантов и заводчиков за 1912 год. – Одесса: Типография Е.И. Фесенко, 1913.
29. Отчет о деятельности Одесского общества фабрикантов и заводчиков за 1913 год. – Одесса: Типография А.М. Швейцера, 1914.
30. Одесский биржевой комитет 1912 г. (Доклад общему собранию членов Биржевого общества 1 июня 1913 года). – Одесса: «Центральная» типография С. Розенштрауха и Н. Лемберга, 1913.
31. Федоров А.Ф. Отзыв о сочинении «Вольная гавань в Одессе, ее значение и устройство», представленном на учрежденном Одесским Биржевым Комитетом конкурсе / А.Ф. Федоров. – Одесса: Тип-я «Техник», 1913.
32. Большаков А. Вольная гавань в Одессе / А. Большаков // Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1916. – 1 февраля (№3). – С.7-17.

33. Шатан Е. Юг и Север / Е. Шатан // Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1916. – 15 декабря (№24). – С.11-17.
34. М. К. О вольном городе / М. К. – Одесса: Типография «Печатник», 1917.
35. Российский государственный исторический архив (далее – РГИА). – Ф.1548. – Оп.1. – Д.5.
36. Одесский биржевой комитет в 1910 году (Доклад общему собранию членов Биржевого общества 27 июня 1911 года). – Одесса: «Центральная» типография, 1911.
37. Объединение биржевых комитетов // Торгово-промышленное обозрение. Орган Одесской биржи. – 1912. – 9 апреля (№13). – С.2-4.
38. Доленко Д.В. Политика и территория. Основы политической регионалистики / Д.В. Доленко. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000.
39. Большаков А. К выборам в Государственный совет / А. Большаков // Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1912. – 1 октября (№0). – С.9-19.
40. Выборы в Государственный совет от торговли и промышленности и интересы Юга // Торгово-промышленный Юг (Одесса). – 1915. – 1 октября (№19). – С.9-12.
41. Избиратель. Беснующеся подполье / И.Т. Сильченко. – Одесса: Тип. Об-ва «Русская Речь», 1912.
42. Избиратель. На вулкане / И.Т. Сильченко. – Одесса: Тип. Об-ва «Русская Речь», 1912.
43. Избиратель. Жид идет! / И.Т. Сильченко. – Одесса: Тип. Об-ва «Русская Речь», 1912.
44. Г. П. К предстоящим выборам в Государственную Думу / Г. П. // Торгово-промышленное обозрение. Орган Одесской биржи. – 1912. – 9 июля (№27). – С.2-5.
45. В биржевом комитете // Торгово-промышленное обозрение. Орган Одесской биржи. – 1912. – 15 октября (№41). – С.263-266.
46. ГАРФ. – Ф.102. 4 делопроизводство. – Оп. 1916 г. – Д.84. – Ч.9.
47. Лисенко О.В. «Просвіта» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст. / О.В. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008.
48. Державний архів Миколаївської області. – Ф.468. – Оп.1. – Спр.21.
49. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф.ХІ. – Спр.2164-2165.
50. ІР НБУВ. – Ф.ХІ. – Спр.61.
51. ЦДІАК України. – Ф.385. – Оп.2. – Спр.154.

Назарова Е. П. Деятельность экономических организаций Одессы в контексте регионального движения на Юге Украины в начале ХХ века

Проанализировано деятельность экономических организаций Одессы, защищавших экономические интересы Юга Украины. Описаны основные направления деятельности данных организаций. Охарактеризованы попытки экономических организаций реализовать проекты, что улучшили экономическое положение региона. Проанализировано на примере экономических обществ взаимоотношения регионального и украинского национального движения в начале ХХ в.

Ключевые слова: регионализм, движение, организация, экономика, буржуазия, Юг Украины.

Nazarova E. P. Activities of Odessa's economic organizations in a context of a regional movement in the South Ukraine at the beginning XX century

Activities of Odessa's economic organizations, which fight to economic interests of the South Ukraine, have been analyzed in the context of the regional movement. Main lines of the organizations' activities have been described. The economic organizations' attempts, that could help to increasing an economic situation of the region, have been characterized. Relations between the regional movement and the Ukrainian national movement have been analyzed on an example of the economic organizations.

Key words: regionalism, movement, organization, economic, bourgeois, the South Ukraine.

УДК: 94(477):329(092)

І. Г. Передерій

**ПРО СПРОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ В'ЯЧЕСЛАВОМ ЛИПІНСЬКИМ
ПРИНЦИПУ ТЕРИТОРІАЛІЗМУ У ЧАСОПИСІ «PRZEGLĄD KRAJOWY»**

У статті досліджено громадсько-політичну діяльність В'ячеслава Липинського 1908 – початку 1910 рр., спрямовану на реалізацію ідейних засад теорії територіалізму; доведено вплив цієї теорії та особи самого В. Липинського на напрям і зміст часопису «Przeгляд Krajowy», з'ясовано ставлення до видання тодішньої як української, так і польської періодичної преси.

Ключові слова: В. Липинський, територіалізм, «Przeгляд Krajowy», український рух, спольщена шляхта, преса.

В останні два десятиліття постать В'ячеслава Липинського (1882-1931 рр.) є однією з тих, котрі привертають особливу увагу дослідників – істориків, політологів, філософів, соціологів, релігієзнавців. Адже за радянських часів на це ім'я було накладено табу, як на представника «буржуазно-націоналістичного табору». Відтак недоступною була і багату спадщина видатного українського мислителя, громадського діяча та політика. З кінця 80-их років минулого століття і до сьогодні побачила світ значна кількість розвідок, що стосуються наукового доробку і громадсько-політичної діяльності В. Липинського. Ці дослідження мають різну глибину і наукову вартість, оскільки частина їх з'явилася у той період, коли тільки-но було знято